

2013

HERNANIKO GOTORLEKUAK (II): KARLISTADETAKO OROITZAPENAK

**Alfredo Moraza Barea (Aranzadi Zientzia Elkarteak)
(HERNANI 2013)**

Hernaniren ikuspegia Astigarragako bidetik XIX. mendeko lehen herenean; eskuinaldean, Santa Barbara basiliza (Henri Wilkinsonen litografia).

Hernaniren arestiko Historiak, ondoz ondoko gerra-gatazkek eragindako inpaktua jaso du. Horrek eragin berezia izan zuen XIX. mendean, eguneroko bizitzaren bilakaera nabarmen aldarazi zuten zenbait gatazka gertatu baitziren aipatu mendean zehar. Honako testu honek garrantzi handiko gertaera horien gaineko oroitzapena berreskuratzea du xede, Hernanin oraindik ere oso hondakin interesgarriak eta gutxi ezagunak gordetzen baititugu lekuko gisa.

2012ko Urtekarian azal gaineratik aztertu ahal izan genuen bertako gotorlekuen bilakaera, herribildu hau sortu zenetik Gerra Napoleonikoak piztu ziren arte. Orain gure helburua kontakizun horrekin jarraitzea da, karlistadak izeneko gatazketan arreta jarrita, bai Lehen Gerran (1883-1839) bai Hirugarren Gerran (1872-1876) gertatutakoak ulertzeko asmoz. Bi gatazka horietan Hernanik protagonismo handia izan zuen, hamaika bat istilu, setio luze eta bonbardaketa suntsigarriren lekuko izan baitzen. Protagonismo horren arrazoia erraz da ulertzekoa kontuan hartzen bada estrategikoki kokatuta zegoela gurutzagune garrantzitsu batean, eta batez ere, Donostiako hiriburura zeraman bidearen giltza bere eskuetan zeukala.

LEHEN KARLISTADA (1833-1839)

Gatazka honen jatorria –edo, hobeto esanda, aitzakia– Fernando VII.aren heriotzaren ostean sortutako ondorengotza-arazo dinastiko batean bilatu behar da, 1833ko irailean. Monarkia absolutuaren aldekoek On Karlos infantea (Karlos V.a intitulatua) hartu zuten buruzagitzat, hildako erregearen anaia alegia; erreformistek edo liberalek, ordea, Fernando VII.aren alaba babestu zuten, Isabel infanta alegia (geroko Isabel II.a). Eskubide horien aldeko lehiak, hurrengo mendera arte hainbat fasetan luzatuko zen enfrontamendu zibil bati eman zion hasiera. Gatazka hau, ordea, dagokion testuinguruan kokatu beharra dago, Europako kontinentearen parte handi batean iraultza ugari ari baitziren gertatzen, gure kasu zehatz honetan ondorengotza-arazo batekin hasi bazen ere. Euskal Herrian, gainera, gatazka hau modu aski nabarmenean korapilatu zen, arazo oso ezberdinak nahasten baitziren, alde batetik foru-pribilegioetan oinarritutako erregimen tradizionalaren aldekoak eta beste alde batetik liberalismoaren eta euskal lurraldea esparru nazionalaren barruan sartzearen aldekoak, eta horri gehitu beharra dago antzinako batasun katolikoaren aldetik iristen ziren mehatxuak eta ekonomikoaren ekoizpen-sistema tradizionalak.

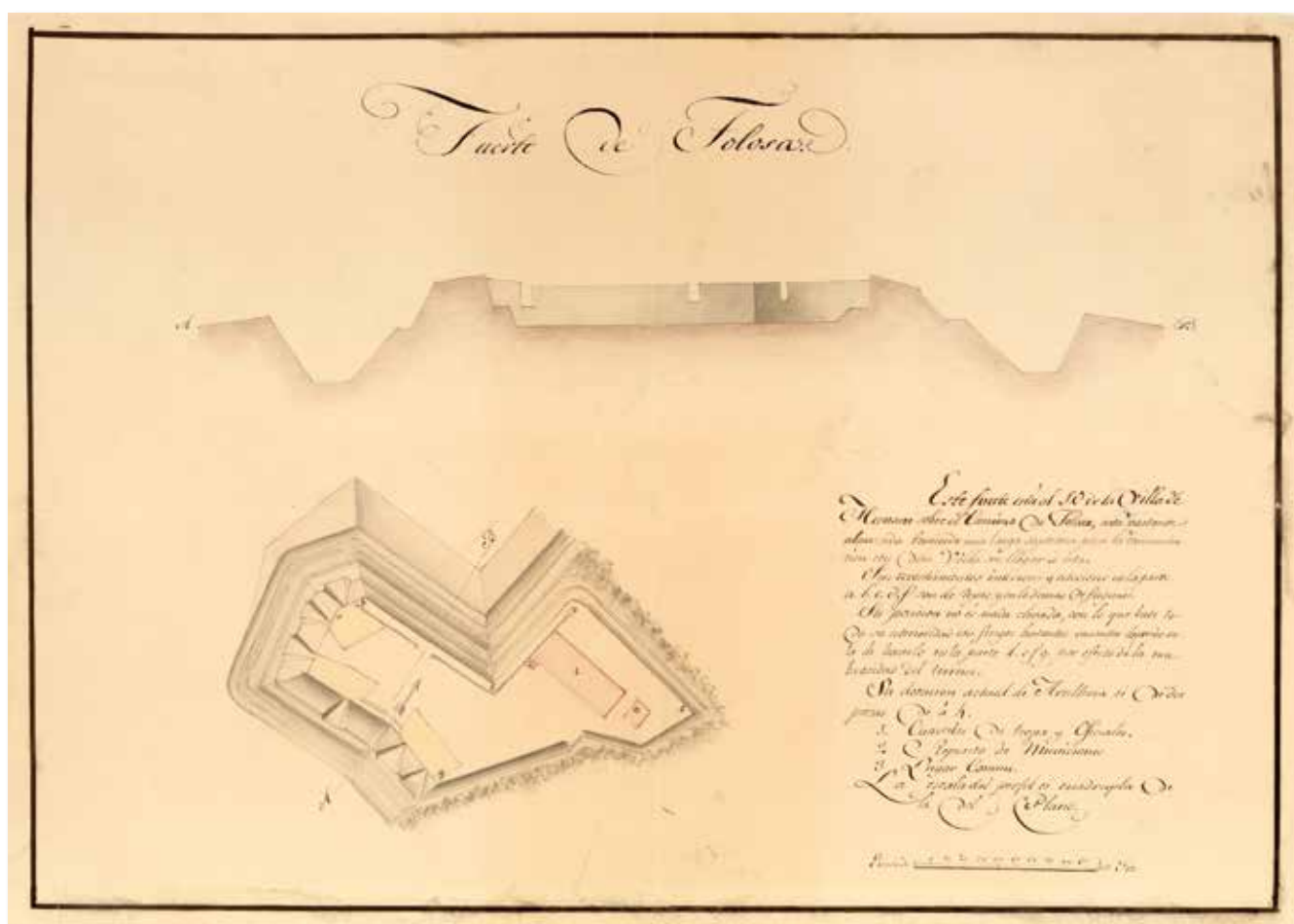
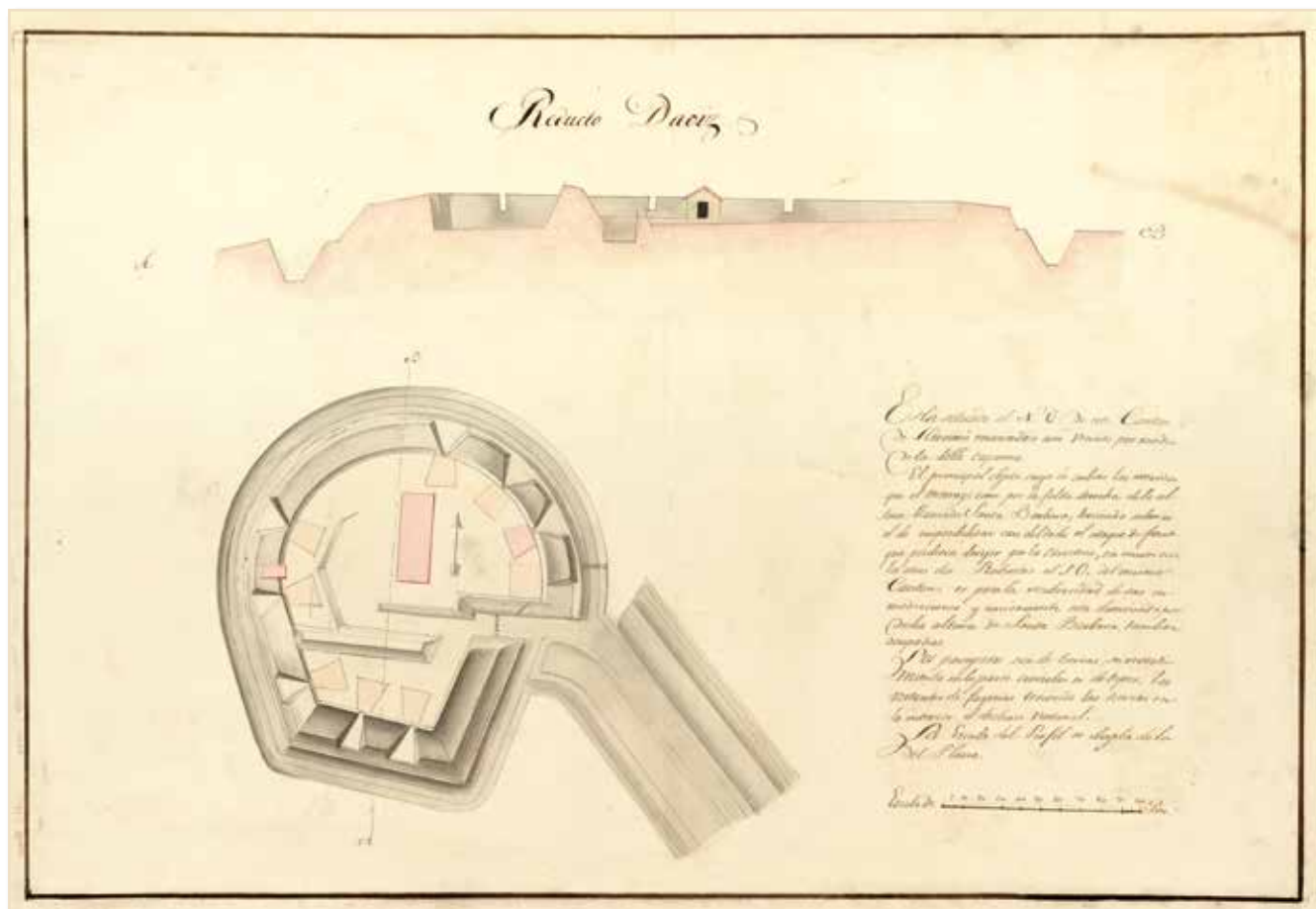
Karlisten eta liberalen (cristino edo guiri izenekin ezagunak) arteko lehen gatazka armatuetako

bat Hernanin gertatu zen, hain zuzen, eta 1833ko azaroaren 17an, Lardizabalen agindupean zegoen talde karlista bat garaitua izan zen herriaren inguruetan. Ondorengo hilabeteetan matxinatuen presioak bere horretan iraun zuen, 1835. urtean ia lurralde osoaren gaineko kontrola eskuratu zuten arte, gobernuaren aldeko indarren esku Donostiako hiriburua eta Getaria besterik ez baitziren geratu. Une horretatik aurrera, fronteko lerroa Donostia inguruetan egon zen, San Bartolome Komentu zaharraren parean; Hernanin, berriz, Gipuzkoako indar karlistek euren Kuartel Nagusia jarri zuten.

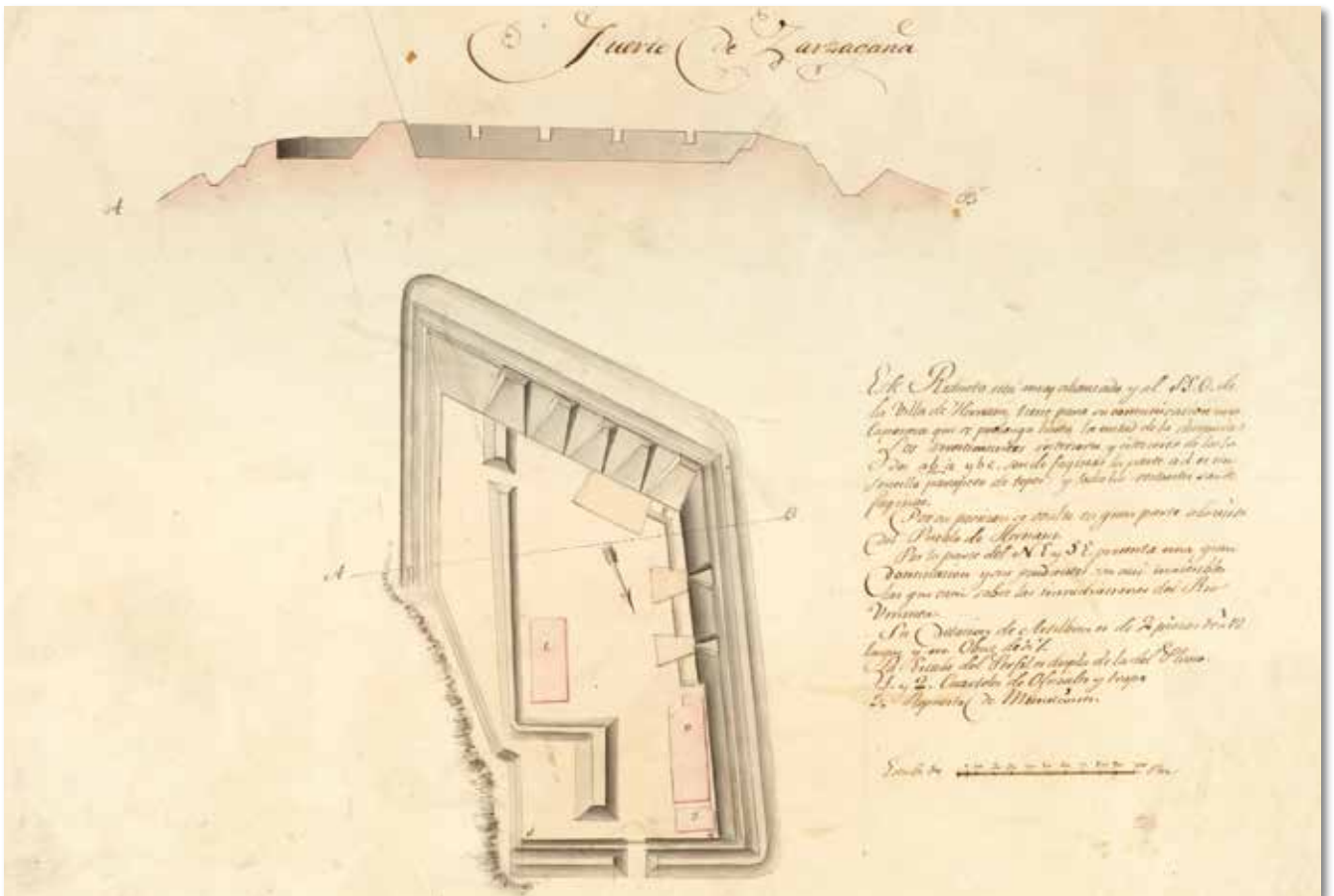
Uste ez bezala, eta kokalekuaren garrantzi estrategikoa gorabehera, Hernaniko karlisten defentsak garrantzi gutxikoak ziren. Herrigunearen perimetroa parapetoekin eta murre gezi-leihodun batzuekin babesturik zegoen, gehientsuenak Donostiako hiribururantz begira jarrita. Defentsa-sistema osatzeko obra txiki batzuk eginak zituzten (bateriak eta lubakiak gehienbat), inguruko muinoetan. Defentsako bi atal nagusiak Oriamendi Gotorlekua eta horren inguruan eginako beste gotorleku batzuk ziren, baina batez ere, eta bereziki, Santa Barbara Gotorlekua. Azken honen eta herrigunearen artean bazegoen beste gotorleku bat Txantxilla inguruetan, bi posizioen arteko komunikazioak ziurtatzeko balio zuena.

Karlisten defentsa-sistema Hernani inguruetan, 1836ko abuztuan.

Daoiz eta Tolosa gotorlekuen planoak, liberalek eraikituzten herria defendatzeko.

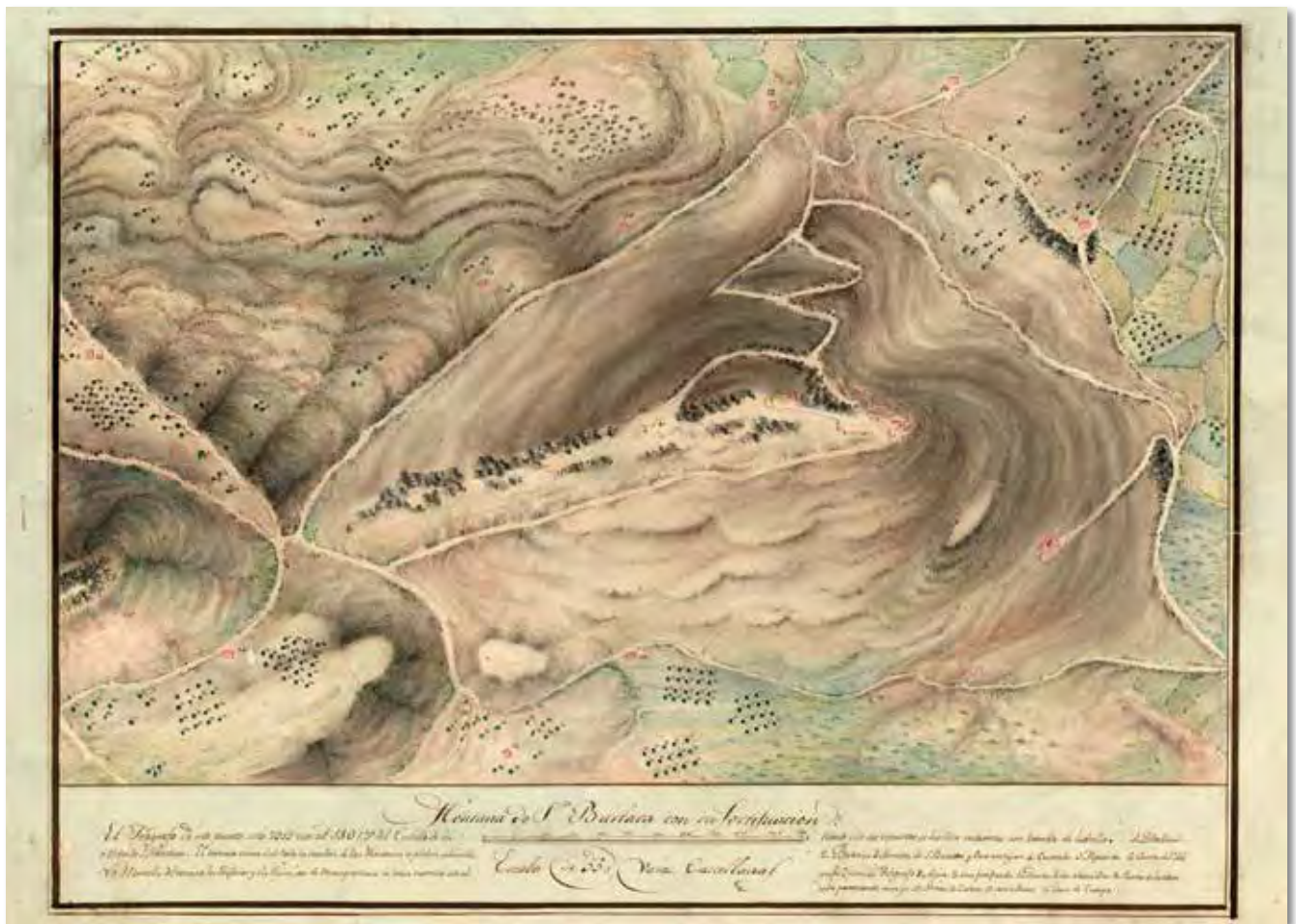
Yarzagaña Gotorlekuaren plano, liberalak eraikia herribildua defendatzeko.

Hurrengo hilabeteetan gatazkek gogotik jarraitu zuten aurrera, eta borrokaldi armatuei esker gobernuaren aldeko indarrek pixkanaka galduak zituzten posizioak berreskuratu zituzten (San Bartolomeko eta Aieteko ekintzak 1836ko otsailean eta maiatzean hurrenez hurren, eta Oriamendiko gudaldia 1837ko martxoan). Harik eta 1837ko maiatzean liberalen eraso berri batek lurraldeko udalerrri estrategiko askotxo (Urnieta, Oiartzun, Irun eta Hondarribia) berreskuratzeko aukera eman zien arte, eta horietako bat Hernani izan zen. Liberalen indarrak herrian sartu ziren ia-ia erresistentziarik topatu gabe, lehendik hustuta baitzegoen eta ia-ia hiri mortu bat zen. Orduz geroztik fronteko lerro berri bat hantxe kokatu zen, eta gatazkaren bukaerara arte iraungo zuen; ziur aski, hernaniarrak gobernuaren lerrorik aurreratuenetako eta arriskutsuenetako batean zeuden.

Garaipena erabatekoa izan bazen ere, gobernuaren aldekoen posizioa berez nahiko ahula zen, eta horregatik erabaki zuten defentsa-lerroak albait lasterren sendotzea. Lanak azkar-azkar egin ziren, urtebete eskasean bukatu zituztelarik. Julio Angulo eta Rafael Lara ingeniariak 1838ko uztailan idatzitako txosten batean, Hernaniko Udal-barrutian egindako babes-lanak zehaztasun handiz deskribatuta daude.

Herria batez ere Iparraldeko eta Mendebaldeko frontetatik inguratua zegoen, Agustindarren Komentu-

raino zabaltzen ziren lurrez eginiko parapeto eta lubaki batzuekin, horien eraginkortasuna nahiko eskasa bazen ere, etsaiaren artilleriako inpaktuen aurrean. Defentsa-sistema osatzeko, tamaina txikiko zenbait gotorleku egokitu zituzten inguruko leku garaietan: **Daoiz gotorlekua** herritik Ipar-Mendebaldera zegoen, Txantxilla inguruetan, karlistek lehendik eginak zituzten gotortze-lanak aprobeztatzen zituen eta herribilduarekin lotuta zegoen kaponera edo gotorturiko bide baten bidez (fusilarietzako lubaki bat eta gezi-leihoak zituen); **Tolosa Gotorlekua** herritik Hego-Mendebaldera zegoen, Tellerigain aldean, eta Errege-Bidea babestea zuen helburu; **Yarzagaña Gotorlekua** herritik Hegoaldera zegoen, izen bereko muinoan, Portu auzoaren gainean; Arkupe Etxea Pitikar baserriarekin lotzen da, lubaki batekin inguratu eta baoetan gezi-leihoak jarri zituzten. Eta azkenik, **Lutxana Gotorlekua** (izen hori eman baitzioten Santa Barbarako gotorlekuari), sektore horren defentsarako garrantzi ezin handiagokoa bilakatua. Horren oinplanoa lurreko irregular-tasunetara egokiturik dago, garaiera ezberdinetan jarrita dauden bi sektorez osatua, biak elkarrekin lotuta fusilarietzako kaponera edo pasabide gotortu eta gezi-leihodun baten bidez. Behealdean soldaduentzako bi kuartel, uraska edo ur-tanga bat eta bi bolborategi eraiki zituzten, eta baseliza zaharra ere egokitu zuten (ofizialen egoitza modura erabili). Gainera, artilleriako hiru baterien babesa ere

Ltxana edo Santa Barbarako Gotorlekuaren inguruko oinplanoa (1838).

bazuen. Goiko sektorea tamaina aldetik txikiagoa zen eta horren gainean blokao bat edo lau angeluko oinplano batez osatutako gotorleku bat jarri zuten, 4 metro altuerakoa, eta telegrafoa.

Defentsa hauek osatzeko, bigarren lerro bat antolatatu zuten, arinagoa eta atzerago jarrita, eta Oriamendiko Defentsa-Lerroa deitu zioten. Lerro honek gotorleku horretan izango du bere euskarri nagusia, garrantzi txikiagoko beste gotorleku batzuen bidez errematatuta, hau da, Iribarren Gotorlekua (Ollomendi gainean, Lore-Toki inguruetan), O'Donnell Gotorlekua (Oiaolagaina muinoan, Oriamenditik Ekialdera) eta Aramburo Gotorlekua (Aranburu baserritik gertuko muino batean), horiek guztiak Donostiako udal-barrutiaren barruan jada.

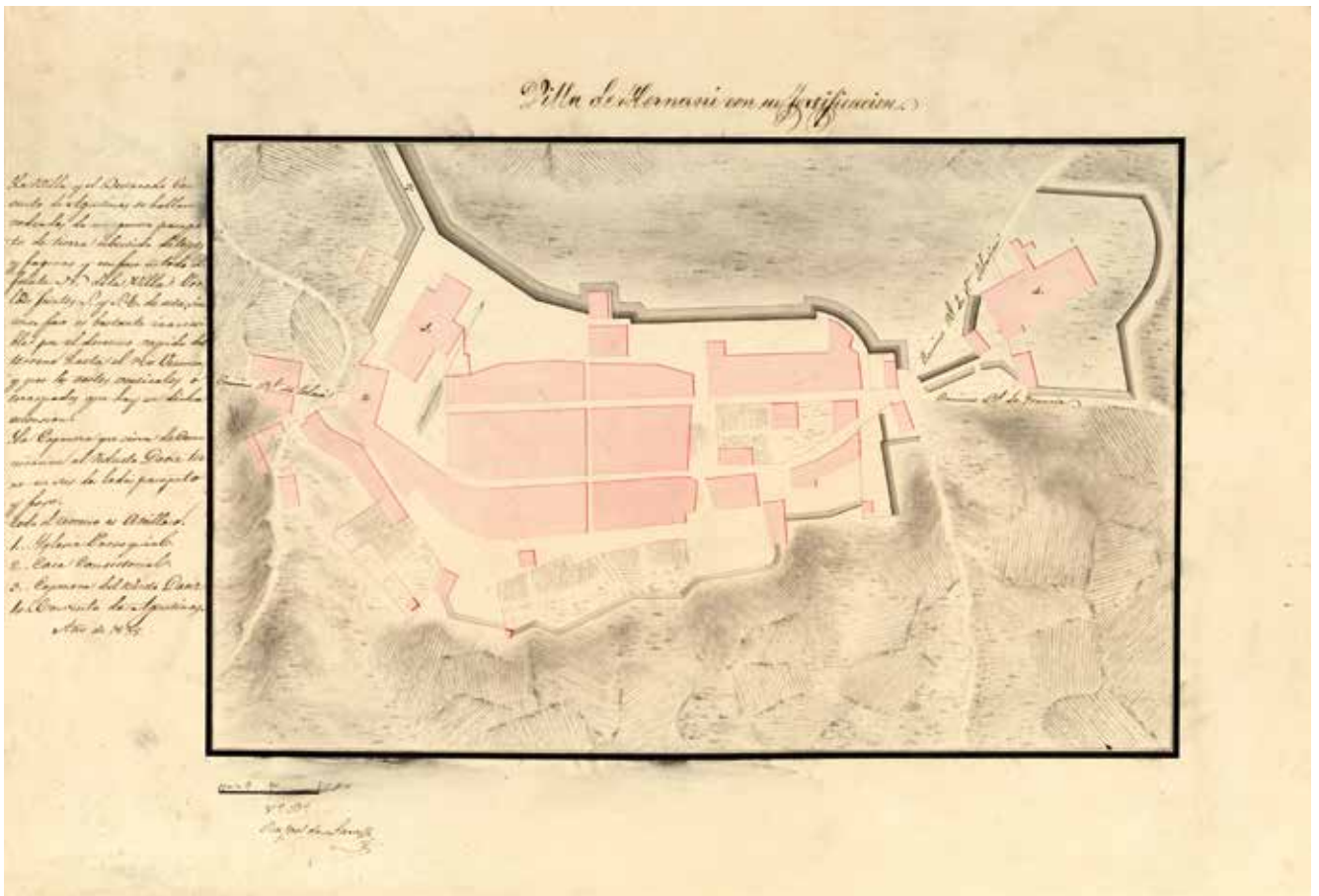

Hernanik jasandako bonbardaketei buruzko grabatua (The Civil War in Spain liburuan jasoa).

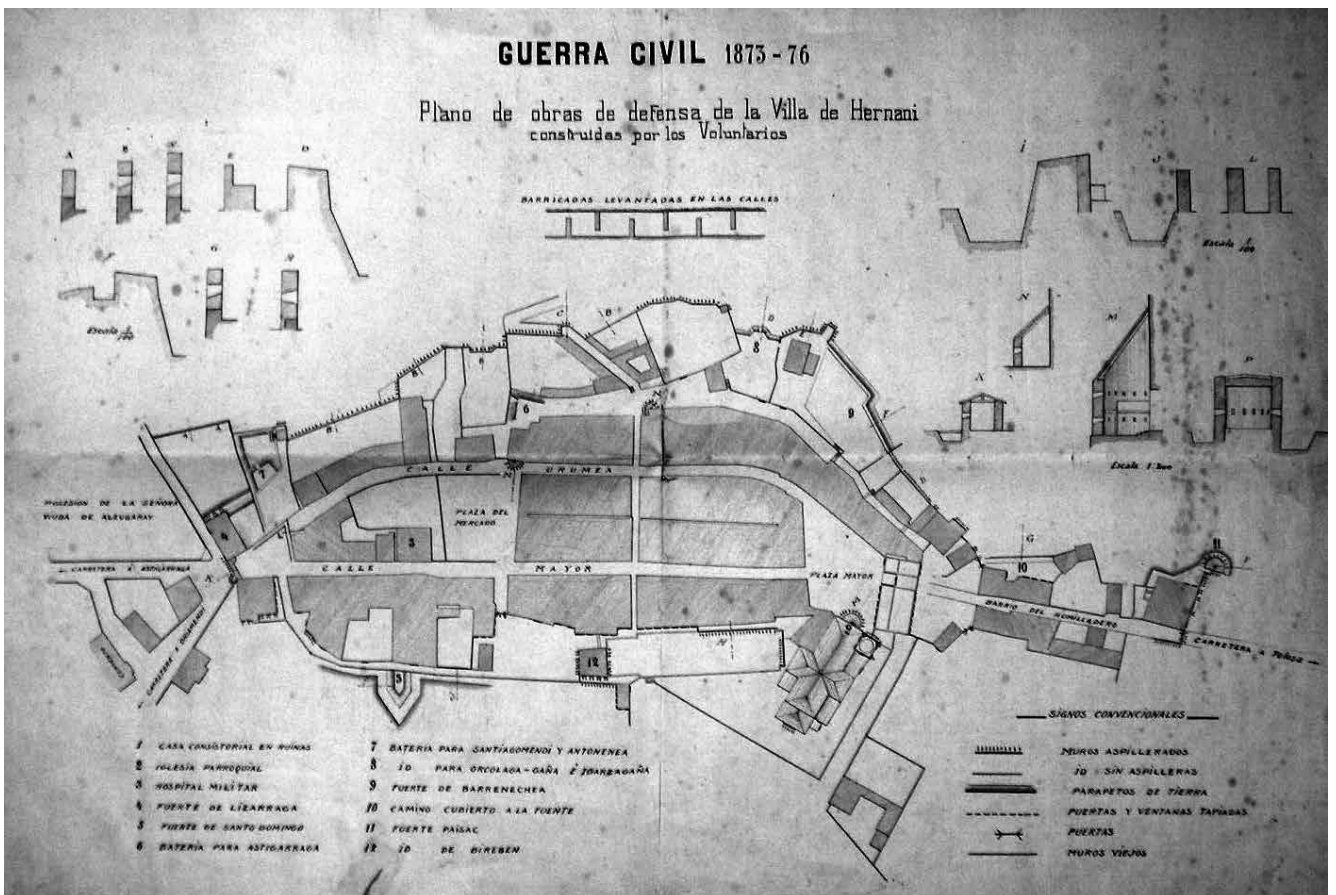
Hirugarren Karlistada (1872-1876)

Gatazka amaiturik, gobernuaren aldeko agintariak gotorleku guztiak sistematikoki suntsitzeko agindua eman zuten, etsaiek horietaz berriro baliatu ezin izan zitzaten. Hala eta guztiz ere, inguruko gotorleku nagusiak, Santa Barbara Gotorlekuak alegia, okupatuta jarraitu zuen, hasierako zereginetako asko eta asko betez eta goarnizio txiki batek zainduta (kokaleku honen bilakaera historikoa zehatz eza-gutzeko, kontsultatu 2005eko Urtekaria).

Hainbat hamarkadatan bakean bizi ondoren, orduko krisi politiko eta ekonomikoak zirela-eta karlisten aldarrikapenen txingarrak berriz piztu ziren eta 1872ko maiatzean altxamendu berri bat gertatu zen, oraingoan Karlos VII.a errege-gaiaren banderapean (aurrekoaren biloba zen). Gertaeren bilakaera lau hamarkada lehenago ikusitakoaren antzekoa izango da, hau da, karlistak ia lurralde osoan nagusitu ziren, kostaldeko zenbait tokitan izan ezik (Donostian, Pasaian, Irun-Hondarribian eta Getarian izan ezik). Horiei Hernani batuko zaie, sektore horretan gobernuaren aldekoek zeukaten posiziorik aurreratuena bilakatu zelarik, etsaien indarrek erabat inguratu eta egon arren. Hernanik eskaintako erresistentzia gobernuaren aldekoek euren kausaren ikur bihurtu zuten, herriaren aldeko hamaika abesti, bertso eta beste hainbat aipamen eskaini zizkiotelarik, "Herribildu Garaitugabea" ohorezko titulua eta guzti bere-

Hernaniko defentsak (1838koak eta 1876koak) elkarrekin alderatzeko taula.

ganatuz, Koroak berak emanda, egin zuen ahalegin itzelaren omenez (1875eko abendua).

Baliabiderik ez zeukatenez, biztanleria hornitzeko hornigaiak-eta nahitaez ekarri behar zituzten hiri-burutik, Aieteko errepidean zehar, karlisten indarren jazarraldia ibilbide guztian jasaten zuten konboi militar batzuen bitartez, joan-etorri bakoitza halako odisea bat bilakatzeraino. Hornidura-arazo hauek gehitu beharko zaizkie inguruko karlisten batera ugariet etengabe egiten zituzten bonbardaketei. Bonbardaketa hauek 1874ko ekainean hasiko dira eta hoge hilabetez luzatu, gatazkaren bukarra-egunaren bezpera arte. Trillo jeneralak idatzitako Txosten batean, Gipuzkoako indar gobernutarren komandantea baitzen, 1875eko urrian hitzez hitz honako zioen: “el enemigo sigue cañoneando con bárbara insistencia las plazas de Hernani y Guetaria, sin la esperanza de tomarlas y sólo por el placer de destruirlas”. Politika honen ondorioak ikaragarriak izango dira Hernanirako, hildako eta zauritu ugari utzi baitzituzten (63 hildako eta 200dik gorako zauritu), eraikin ugari suntsituta (horien artean Udaletxea) eta industria-sarea, baserriak, soroak eta zuhaitziak ondatuak edo ia erabat suntsituak.

Hernaniko udaletxea karlisten granada batez suntsituta, olio-margolana. Aldamenean elizako atarian kokatutako danborra.

Herriaren defentsa oso mugatuta egongo da, gobernuaren aldeko indarrek kontrolpean zuten lur-eremua nahiko eskasa izanik, lehiakideek okupatzen zituzten posizioen planoetan ikus daitekeen moduan. Defentsako posizio berria Santa Barbara Gotorlekuan kokatuta egongo da berriro, garai hartan ezin hartuzkotzat jotzen baitzen. Defentsa horren oinplanoa Lehen Gerran altxatutakoaren antzekoa izango da, zenbait aldaketa egin bazizkioten ere: baterietako bik oinplano zirkularra izango dute; uraska berrituko dute; jatorrizko hiru sarbideak bakar batean batuko dira; eta azkenik, kuartelen kokapena berrantolatuko da.

Herrigunea ere osorik gotortuko dute, bertan lehendik bazeuden eraikinak aprobetxatuz, baoak ta-

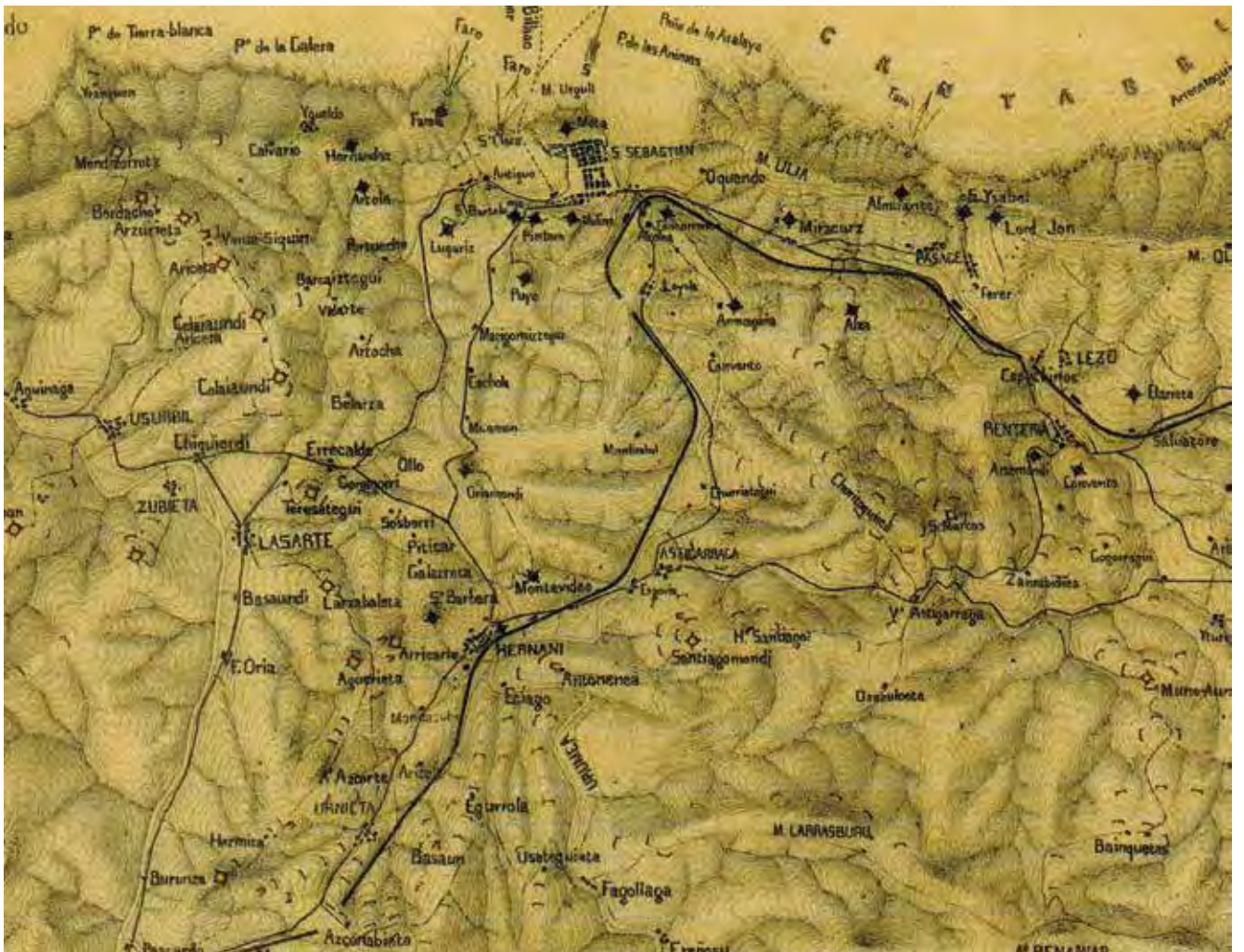
patuz eta gezi-leihoak eginez, kaleetan barrikadak altxatuz eta era askotako obra-multzo baten bidez (Murru, danbor, bateria eta gotorlekuen bidez) perimetro osoa indartuz:

- Herribilduaren perimetro osoa itxi zen, batzuetan oin berriko murru batzuk eraikiz eta beste batzuetan baratzeetan bazeudenak berrerabiliz. Urumeara agertzen zen fronte-lerroan fusilarienezko gezi-leiho batzuk egin ziren. Murru hauen zimenduak oraindik ikus daitezke herrigunearen hainbat tokitan, nahiz eta denborak desitxuratuak eta arestiko obrek aldaraziak egon: Atzieta aldean zabalduetako baratzeen arteko murruetan; Pana parkearen inguruan edo Balantxako aldapa-igoeran; Izpizua eta Elkano kaleetan parroikia-elizari inguratzen zaion petrelean (fabrikako hainbat lan eta hainbat bao itsutu ikus daitezke-eta bertan); eta azkenik, Leokako iturriraino zermanan bide babestuan.

Ezkiaga pasealekuaren inguruko murrua, Karlistada garain eraikia herrigunea defentsarako.

- Herrigunearen barruan lau danbor egokitu ziren: bata Portalondo etxeko aurrealdean; beste bat Zapa Atarian (Atzieta, 41); elizako aurrealde nagusian; eta azkenik Kale Nagusiaren iparraldeko muturrean. Horiek guztiek oinplano zirkularra zuten, gezi-leihoak zituzten eta solairu bakarrekoak ziren, eliza izan ezik (bi solairu zituen-eta)
- Fronte-lerrorik aurreratuenean eta etsaien bonbarik gehien jasan zituen hartan, Urumeara agertzen den hegia zegoen, eta hiru bateria jarri zituzten bertan. Hauen helburua etsaiaren artilleriako suari aurre egitea zen, bai eta beren kanoiekin etsaien posizioak zigortzea ere. Bateria hauetako bakoitza, erasoak zetozen alderantz zegoen jarrita: Orkolaga eta Igartzagaina alderantz (Barrenetxea Gotorlekuaren inguruetan, hiru kanoi-zulo zituen); Astigarra alderantz (kanoi-zulo bat zuen, Patatera etxe ondoan zegoena); eta azkenik, Santiagomendi eta Antonenea alderantz (beste kanoi-zulo bat).
- Defentsa-sistema osatzeko hainbat gotorleku zeuden perimetro osoan sakabanatuta: Lizarra-

Karlisten eta liberalen arteko posizioak 1876ko otsailean, gerratea bukatzeko unean: laranja karlisten posizioak; beltz liberalenak.

ga Gotorlekua, herrigunetik Iparralde bete-betean jarria, Agustindarren Komentutik hurbil zegoen etxe gotortu bat baino ez zen, gaur egungo Zinkoenea plazan kokatua; Santo Domingokoa, gaur egungo Izpizua 10 zenbakian dagoen etxearen alboan kokatua, eta esparru apal eta txiki batez osatua egoteaz gain, hobi bat ere bazuena; Birebengoa, izen bereko etxe gotortu bat (gaur egungo Nafar kalea 12); Paissacekoa, inguru horretako posiziorik aurreratuen, Leokadisti izeneko etxearen gaineko muino txiki batean jarrita. Oinplano erdizirkularra zuen dorretzar gezi-leihodun bat zen, 7 m diametrokoa eta 6 m altukoa, hobi txiki batez inguratua; eta azkenik, Barrene-txeakoa, herrigunetik Hego-Ekialde bete-betean kokatua (gaur egungo Goiz Eguzki izeneko lekuan), eta fusilarientzat prestatuak 4 m altuerako lurrezko parapeto batez osatua zegoena.

Hernaniko Udaletxea karlisten granada batez suntsituta, olio-margolana. Aldamenean elizako atarian kokatutako danborra.

Beste aldean, karlisten aldean alegia, inguru horietan egindako defentsako lanak batez ere bateria batzuk izan ziren, Hernaniko biztanleei erasotzeko eginak. Gobernuaren aldeko baterien kasuan ez bezala, karlisten bateriei buruzko deskribapenik edota planorik ez daukagu; oro har, nahiko eraiketa sinpleak izango ziren, bi edo lau piezakoak. Lurrezko parapetoekin edo zakuekin babestuta egongo ziren, eta atzealdean hornigaiak, bolbora, balak eta artilleriarrien euren babeserako etxola bat edo beste egongo ziren, eta ziur aski, hobiz eta lubakiz osatutako babes-sistemaren bat ere bai. Muinorik garrantzitsuenetan jarri zituzten, handik arazo handirik gabe kontrolatzen baitzuten Hernani osoa. Muino horien artetik nabarmenenak eta eraginkorrenak Santiagomendin jarritakoak ziren, nahiz eta beste toki batzuetan bateria gehiago jarri, besteak beste, Arrikarteko Haitzean (gaur egungo Elutseta sagardotegiaren gainean); Basaunen (Urnietako Goiburu auzoan) edo Iartzagainen eta Orkolagagainen, herribilduko murrueetatik 500 metro eskasera. Herribildua azpiratzea baino gehiago, horien zeregin nagusia inguruotan tentsioa sortzea zen, eta batez ere, etsaiak euren eraso etengabe eta suntsigarrien bitartez adoregabetzea.

Atzieta 39ko aurrealdean sartutako jaurtigaien irudia, eta dagokien xehetasuna.

Borrokaldiak amaitu zirenean, eraiketa horietako gehienak eraitsiak izan ziren, haien iraganeko existentziaren aztarnarik oro desagerraraziz. Dena den, obraren parte batek zutik iraungo zuen, murruek edo babes-paramentuek gehienbat, eta gure egunotaraino heldu ahal izan dira, baina nahiko aldatuta eta garai bateko testuingurutik erabat aterata. Hori dela eta, gatazka haren lekukotasun osoa ezaba-

tuta geratu zen, Atzieta 39an irekitako etxeke aurrealdean oroitzen berezi bat geratu bazaigu ere, bertan sartuta bi kanoi-jaurtigai ikus ditzakegu-eta, biak lehertu gabeak. Ziurrenera bi jaurtigai hauek, herri-hizkeran “pepinoak” deituak, Santiagomendin egokitutako bateriaren batetik jaurtiko zituzten, eta 75 mm-ko Whitworth kanoi-motarenak ziren.